

ІСТОРІЯ ІСТОРІОГРАФІЇ ТА ІСТОРІОГРАФІЧНА ПЕРІОДИЗАЦІЯ ВСЕРОСІЙСЬКОГО СЕЛЯНСЬКОГО СОЮЗУ: ДЕЯКІ ЗАУВАГИ

У статті проаналізовано історію історіографії та обґрунтовано історіографічну періодизацію функціонування Всеросійського Селянського Союзу на території царської Росії.

Ключові слова: історіографія, Всеросійський Селянський Союз, періодизація.

Загальною тенденцією новітньої історії України є зростання уваги до історіографії як науки, навчальної дисципліни, акумулятора різносторонніх знань та основного рушія наукового зростання творчого потенціалу країни, що пояснюється «прискоренням» розвитку історичної науки та інтересом істориків до теоретико-методологічних проблем.

Поняття «історіографія» не однозначне. Вказана терміносистема має значення історії знань історичних, історичної думки, історичної науки в цілому або в окремій країні. «Історіографія – «лакмусовий папірець» фахової сумлінності історика, його компетентності. Вона виявляє те, наскільки дослідник був адекватним не лише «духу епохи», а й об'єктивно відтворював історичні події [10, с. 5].

Про проблеми історії сперечаються професійні історики, політологи, соціологи, економісти, письменники, публіцисти, журналісти, представники найрізноманітніших професій. Суспільний інтерес до історії супроводжується не лише критикою істориків, але і самої історичної науки (конкретних історичних праць, підручників, історичних дефініцій, методологічних підходів, сформованої системи історичної освіти). Це обумовлює пильний інтерес до історичних досліджень та наукових шкіл, які в сучасних умовах пропонують власні концепції періодизації історії, різносторонні методологічні підходи до вивчення різнопланових проблем, враховуючи досягнення соціології та суспільних наук. Наукова діяльність істориків опинилася в епіцентрі суспільного життя, що ставить високі вимоги до творчих здобутків.

Пошуки Україною власного шляху політичного та економічного розвитку в умовах громадянської війни та політичної кризи, робить актуальним безпосередню участь різних прошарків населення держави у вирішенні нагальних питань, що пов'язані з подальшою нашою долею.

Існуючі політичні партії, громадські й молодіжні організації та об'єднання повинні консолідувати свої зусилля і виробити не лише спільний план дій але й активно долучитися до його втілення. Саме ці аспекти визначають актуальність звертання до історичного минулого, яке в багатьох випадках підказує найбільш оптимальні варіанти вирішення ряду питань, які мали місце в нашій історії. Серед таких питань, що нині активно розробляються науковцями спільноти, є звертання до початку ХХ століття, зокрема перших 20 років, які розвивалися найдинамічніше і характеризувалися тим, що всі соціальні прошарки царської Росії долучилися до тих подій, які відбувалися в цей час на нашій території: світова економічна криза 1903 рр., перша революція 1905-1907 рр., доба реакції, доба нового революційного піднесення, Перша світова війна, революції 1917 року, громадянська війна тощо. Найбільш виразним явищем в політичному житті тогочасного суспільства було прагнення основної категорії населення тогочасної Росії – селянства – до створення власної організації для захисту нагальних потреб. Насамперед це стосувалося вирішення питань щодо особистих політичних прав та свобод, аграрного, національного та релігійного питання.

Саме політичні катаклізми та неспроможність царського уряду своєчасно розв'язати ці та інші проблеми призвели до утворення ряду організацій та об'єднань різнопланового характеру, серед яких чільне місце і зайняв Всеросійський Селянський Союз (далі – ВСС). Найбільш масова організація селянства є свого роду унікальною, адже вона протягом свого існування двічі «народжувалася» і двічі припиняла діяльність. І, власне, акцентуація уваги науковців на дослідженні функціонування цієї організації відбулася лише на початку ХХІ століття, що було обумовлено рядом об'єктивних причин.

Актуальність наукової класифікації історіографії процесу зародження та діяльності ВСС зумовлена декількома обставинами: відсутністю аналізу історії історіографії функціонування ВСС в межах царської Росії (в РФ та Україні), наявністю значної кількості різнопланових наукових розвідок, що стосуються (базової тематики) діяльності ВСС (в РФ та Україні), використанням в дослідженнях методів контент-аналізу та нових архівних (джерельних) даних, виокремленням і використанням нових концепцій, поглядів та підходів у висвітленні діяльності цієї організації, зміна стереотипів та шаблонів у характеристиці революційних подій початку ХХ століття в сучасній українській історіографії, модернізація понятійно-категоріального апарату та методологічного інструментарію.

Запропонована нами для висвітлення тема має власну історіографічну традицію, процес формування якої збігається з появою перших досліджень з історії селянських рухів, політичних партій та революційних

подій початку ХХ століття, що в часі збігаються з витоками утворення ВСС у 1905 році. Автор статті ставить за мету проаналізувати історіографію та обґрунтувати історіографічну періодизацію функціонування ВСС в Україні та царській Росії.

Окреслений хронологічний період є одночасно доволі простим і складним. Простота заключається у присутній в науковому просторі усталених радянських періодизацій та трактувань, де основна увага приділялася «оспівуванню» лідируючої ролі більшовицької партії, її авангарду – робітників та основної опори – селянства. Окрім того висвітлення революційних подій відбувалося у «потрібному руслі» та в тандемі єдності історії українців і росіян, а не їх окремішності, що, в свою чергу, має певні труднощі. На це звертає увагу і О. Оглоблін, наголошуючи, що «періодизація цього відтинку історії України як і кожна є умовна. Її здебільшого вона продиктована не так науковими, як практичними потребами та інтересами. Має специфічні труднощі, пов'язані з залежністю українського історичного процесу від російського, польського й австро-угорського, що ускладнюють завдання дати науково-обґрунтовану періодизацію.

Звичайно застосовують загальноімперський, російський критерій – відбувається процес включення в новітню советську історіографію історію Російської України до складу російської історії, цілковито ігноруючи властивості українських земель та їх історичного процесу, уживаючи майже тотожну термінологію. «Малоросія», «Юго-западный край» – по аналогії іде радянська українська історіографія, хіба що іноді зберігає деякий термінологічний декорум української окремішності.

Канонізована советська періодизація вживає два види періодизації: 1 – побудовану на економічному (соціально-економічному) ґрунті – дореформена доба, доба капіталізму, доба імперіалізму; 2 – спеціальну, яка пов'язана з історією революційних рухів в Росії і реакції на них з боку царського уряду – декабристи, народництво, революційно-народницький рух, революція 1905-1907 рр., доба реакції, доба нового революційного піднесення 1910-1914 рр. тощо» [23, с. 14-15].

Історіографія як галузь історичної науки не могла не відреагувати на «революційний бум», пов'язаний з інтенсивним нагромадженням історичних знань та їхнім переосмисленням. На думку А. Киридон, історіографічна проблематика потребує аналізу в кількох площинах: 1) становлення і розвитку самої історичної науки; 2) дискурсивної практики; 3) розвитку процесу чи явища, що досліджуються [7, с. 4].

Своєрідність досліджуваного періоду чітко окреслюється сучасними українськими істориками, оскільки, як наголошує В. Коцур «український національний рух вийшов за культурно-освітні межі і набув політичного

спрямування та певної організованості. Спочатку революція привела до величезного поживлення політичної діяльності організованого у різні об'єднання українства, кардинально піднесла політичну свідомість. Лютнева (1917 р.) революція в Росії започаткувала процеси відродження української державності, а жовтневий більшовицький переворот прискорив соціальне й національне розмежування й поставив на порядок денний проблему альтернативного розвитку України» [11, с. 270]. У зв'язку з цим постало питання розмежування і пошуку особливостей періодизації вивчення ВСС в українській історіографії. В числі перших В.Коцур, А.Коцур запропонували такі критерії: наявність кадрів, оволодіння ними методологією наукового пошуку, накопичення матеріалу і джерел; рівень теоретичного осмислення проблем і вплив ідеології та політичної кон'юнктури на результати наукових розвідок; розширення дослідницької тематики; якісні зміни в організації історичної науки. Керуючись цим, вони розрізняють такі етапи в історіографії історії України: 1) 1920-ті – перша половина 1950-х рр.; 2) друга половина 1950-х – 1980-ті рр.; 3) розпочинається від 1991 р. [11, с. 314–315]. Вони подають загальну схему викладу історіографії історії України, виокремлюючи 9 періодів, (спираються на існуючі схеми М. Грушевського, Д. Багалія, М. Брайчевського, О. Оглобліна, та пропонують власну, незалежну періодизацію), і виділяють сьомим періодом українські історичні дослідження початку ХХ ст. [11, с. 10].

За Я. Калакурою, основу історіографічної періодизації становлять певні правила та критерії, тобто ознаки чи їхня сукупність, які й служать мотивацією виділення періодів. Дослідник пропонує такі критерії: 1) найважливіші межі української й світової історії; 2) зародження принципово нових явищ у суспільному, науковому, культурному, ідейному, духовному житті, які змінили суттєво або істотно вплинули на характер і зміст історичних знань, історичної думки; 3) поява нових історичних праць, які стали важливою віхою у формуванні історичної думки; 4) заснування осередків і товариств, наукових інституцій історичної науки, історичних шкіл, формування течій і нових напрямів історичної думки, виникнення нових історичних часописів і видань тощо. Відповідно до цього вчений в історіографії історії України виокремлює вісім періодів: 1) княжа доба, історія Київської Русі, Галицько-Волинської і Литовсько-Руської держав; 2) охоплює козацько-гетьманські часи; 3) друга половина ХVІІІ – початок ХІХ ст.; 4) середина ХІХ ст.; 5) остання чверть ХІХ – початок ХХ ст.; 6) 1920-ті – початок 1930-х рр.; 7) середина 1930-х – друга половина 1980-х рр.; 8) сучасний започаткований на межі 1980-х – 1990-х рр. [5, с. 35–41]. Тобто наш проміжок часу історично визначає 5 період цієї періодизації.

У цьому контексті важливо, на наш погляд, визначити критерії та виробити власне періодизацію історіографії історії ВСС у 1905–1920 рр. Ми погоджуємося з думками, ідеями, висловленими українськими дослідниками щодо критеріїв, котрих необхідно дотримуватися, розробляючи періодизацію тієї чи іншої історіографічної проблеми. Крім того, на наш погляд, доречним буде при визначенні етапів історії історіографії обраної нами теми враховувати й те, що: 1) і в радянській, і в сучасній українській історіографії формувалася певна традиція в періодизації історії історіографії історії початку ХХ ст., якою не варто нехтувати; 2) виокремлення конкретних історіографічних етапів безпосередньо залежить від історіографічних джерел, опрацьованих і залучених науковцем до дослідження, рівня науковості їхнього змісту; 3) враховуючи, що історіографічний процес, зокрема числі й з конкретної проблеми, явище динамічне, таке, що постійно розвивається то і будь-яка періодизація є умовною та відносною.

Отже, узагальнюючи історіографію історії ВСС у царській Росії виокремлюємо такі етапи: 1) 1905-1920 рр.; 2) 20-ті – 90-ті рр. ХХ ст.; 3) з 1991р. до наших днів. Водночас опрацьований нами історіографічний матеріал дає підстави уточнити та деталізувати наведену вище періодизацію. Так, у другому періоді вирізняємо такі підперіоди: 1) 1920-ті – 1950-ті рр.; 2) 1960-ті – 1991 рр.

Перший період охоплює 1905-1920 рр. і характеризується появою перших досліджень з історії ВСС (що збігається з початком його зародження та функціонування) й відзначається різноплановістю як в суспільно-політичному, так і в культурно-ідеологічному плані. Адже матеріали, написані безпосередніми учасниками ВСС, документи різних форумів організації мають різне соціальне та політичне підґрунтя, що впливало на оцінку ними характеру діяльності організації. До цього періоду ми відносимо і матеріали селянських присудів, наукові статті та публікації матеріалів з'їздів (рішення і постанови), що публікувались у ЗМІ [24; 27; 30].

Другий період охоплює 20-90-ті рр., де всі події розглядалася крізь призму ідеологічної упередженості, та включає в себе два підперіоди: 1) з 1920-х до першої половини 1950-х рр., 2) із середини 1950-х до 1991 рр.

Перший підперіод характеризується встановленням у радянській історіографії ленінського погляду на трактування тих чи інших суспільно-політичних подій, особливо діяльності ВСС, який надалі став домінуючим і ліг в основу подальшого висвітлення діяльності цієї організації.

Варто відмітити зміну поглядів В. Леніна на діяльність ВСС: характеристика Леніном цього союзу у 1905-1907 рр., «як найбільш масової, життєдайної революційно-демократичної політичної організації,

яка здатна застосовувати революційні методи боротьби і займає проміжне становище між есерами та енесами» [17, с. 333-334] позитивна, а коли ВСС відродився у 1917 році й виступив проти більшовицького курсу й переростання революції в соціалістичну, оцінка його діяльності змінилася.

У 1920-40-х рр. з'являється ряд робіт, присвячених діяльності ВСС [21]. Д. Кудінов у своїй розвідці називає більшість праць цього періоду мемуаристикою та «статтями з мемуарним компонентом» [12, с. 14]. До цього аспекту звертається і В. Магась у своїй кандидатській дисертації, аналізуючи мемуаристику очевидців та діячів організованого селянського руху [19, с. 39-42]. Частково до цього періоду звертаються і російські дослідники: А. Курьонішев [14, с. 158-163; 15, с. 189-192] та Д. Колесніченко [9, с. 38-42]. Загалом окреслений хронологічний період характеризується значною кількістю різнопланових наукових розвідок, проте з 30-х рр. ХХ ст. спостерігалось поступове згасання уваги до ВСС як до контрреволюційної організації.

У загальному руслі радянських досліджень можна виділити і особливі роботи, що стосувались діяльності ВСС в Україні: М. Свідзінського [28], Н. Мірзи-Авакянц [22], В. Качинського [6], П. Христюка [34], І. Дроздова [4] та часткове висвітлення означеної тематики у дослідженні А. Шестакова [35].

Другий підперіод охоплює середину 1950-х до 1991 рр. та характеризується поступовою зміною ставлення до ВСС. В умовах лібералізації політичного життя та відносної свободи відбувається переоцінка ролі ВСС у революції. У радянській історіографії утверджується ленінський погляд на ВСС як на революційно-демократичну організацію.

Це обумовило появу нових робіт, зокрема, пальму першості у звертанні до ВСС належить російській дослідниці Є. Кірюхіній [8]. Не дивлячись на ряд упущень та неточностей, її дослідження були єдиними, що безпосередньо висвітлювали діяльність ВСС і дали поштовх до розробки цієї тематики у радянській історичній науці. Протягом 70-х-90-х рр. спостерігається звертання до регіональних аспектів дослідження діяльності осередків ВСС на Північному Кавказі, Сибірі та Дону [16]. Присутні в російській історіографії і ряд загальних праць, де діяльність ВСС показана дотично [3].

У контексті дослідження революційної діяльності мас та класової боротьби в роки революції, з'являються ґрунтовні роботи М. Лещенка з означеної тематики, які і стосуються безпосередньо діяльності ВСС в Україні [18]. Приведені істориком статистичні дані фактично до новітнього періоду в історії України залишалися єдиними. Заслуговує на увагу і наукова розвідка Л. Бадаляна, де було запропоновано

використання методу контент-аналізу при вивченні доповідей делегатів Делегатського з'їзду Союзу [1].

Сучасний етап у розвитку історіографії початку ХХ століття, в контексті якого розглядається діяльність ВСС, тісно пов'язаний з тими суспільно-політичними й соціально-економічними трансформаціями, яких зазнало українське суспільство й українська державність на початку 1990-х рр. Насамперед ідеться про подолання ідеологічного та методологічного монізму, властивого радянській історіографії. Нині українські історики перебувають у сприятливих умовах для наукової діяльності: немає політичної цензури, вільним є доступ до архівосховищ (раніше секретних), межі дослідницького поля не обумовлюються відповідними партійно-державними настановами тощо. Усе це дозволяє по-новому осмислити факти з історії України, накопичені історичні знання, відродити історіографічну традицію, винищену в 1930-х рр., модернізувати понятійно-категоріальний апарат і методологічний інструментарій. У зв'язку з цим постає питання розмежування і пошуку особливостей періодизації вивчення ВСС в українській історіографії.

У 1990-х роках – на початку ХХІ ст. пріоритетним напрямком вітчизняної історіографії залишається питання історії революційних подій початку ХХ ст., в контексті яких і проявилася зацікавленість науковцями історією найбільшої селянської організації – ВСС. У ряді наукових, науково-популярних видань, монографій, статей, посібників, навчально-методичній та довідково-енциклопедичній літературі спостерігається якісно новий, неупереджений, науково-обґрунтований виклад матеріалу, що стосується окресленої проблематики [33]. Хоча, на превеликий жаль, спостерігається і замовчування, а можливо просто ігнорування – опису, аналізу – факту існування та значення діяльності ВСС на Україні та в Росії [26].

Одним із піонерів дослідження ВСС в незалежній Україні є О. Федьков [31]. Спочатку в наукових статтях, частково у дисертації, а згодом і в спільній монографії з В. Магасем розглянули діяльність ВСС в межах 9 українських губерній Наддніпрянської України в період Першої російської революції [32]. Саме тут ми бачимо ґрунтовний історіографічний огляд проблеми, вагому джерельну базу – значна кількість архівних матеріалів уведена в науковий обіг вперше, але разом з тим, науковці відмічають напрями подальшого вивчення та дослідження цієї селянської організації.

Питання утворення та еволюції ВСС в Україні у 1905-1907 рр., характеристика окремих аспектів його практичної діяльності, загальних тенденцій представлені у дисертації В. Магася [19]. Дослідник безпосередньо висвітлив історіографічну ситуацію з історії ВСС,

встановив основні напрями досліджень історії виникнення осередків організації, їх кількісного складу в Україні, взаємини різних політичних партій і ВСС та агітаційно-пропагандистську діяльність організацій в Україні в період підйому (1905 р.) та спаду революції (1906-1907 рр.). Дисертаційне дослідження було логічним завершенням ряду наукових розвідок історика, які різнопланово характеризували діяльність ВСС на теренах України [20].

Варто відмітити, що ці два історики – викладачі кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, де, з огляду на велику пророблену роботу, на нашу думку, формується наукова школа з дослідження ВСС.

На початку ХХІ століття з'являються нові спроби історіографічного вивчення діяльності ВСС. З позицій нових методологічних підходів Д. Кудінов звертається до аналізу основних тенденцій і напрямків у розвитку радянської історіографії історії ВСС у 1920–1940-х рр. та середини 1950-х–1991рр., напрацювань істориків УРСР із питань аграрної, політичної історії України періоду революцій [13]. Заслуга історика в тому, що він здійснив історіографічний аналіз мемуарної літератури, який різнопланово охоплює діяльність ВСС, котра в процесі наукового осмислення і вивчення дасть можливість більш детально відтворити етносоціальні й політико-революційні процеси, що відбувалися в царській Росії на початку ХХ століття [12]. «Мемуари наповнюють політичну історію села живим змістом і дозволяють ствердити за ВСС роль провідної організації, що діяла в 1905–1907 рр. в українській сільській провінції», хоча це і не знімає з неї «суб'єктивності і зберігає за нею статус літератури з сильним особистісним началом» [12, с. 21].

Звернення до аналізу вітчизняної і зарубіжної історіографічної спадщини як у цілому історії ВСС (в географічних межах царської Росії), так і окремих її аспектів спостерігається і у роботах О. Бундак. Їхній зміст стосується основних тенденцій і напрямків у розвитку сучасних українських досліджень, аналізу напрацювань українських та зарубіжних істориків із питань взаємовідносин ВСС і політичних партій [2].

У сучасній українській історіографії ВСС помітною стає тенденція звернення істориків до аналізу історичних знань, що стосуються не лише історії діяльності самої організації на теренах України, аналізові документів різних форумів організації, впливу та участі різних політичних партій на організацію, а й регіональних аспектів (специфіки діяльності) ВСС [25].

Новітня російська історіографія має ряд значних здобутків щодо дослідження окресленої проблематики. Так, у монографічних

дослідженнях Д. Колесниченко та А. Курьонишева є вагомі історіографічні розділи, які виокремили плюси та мінуси історіографічного процесу досліджень ВСС в РФ та окреслили шляхи подальшого наукового пошуку. Як одна, так і друга роботи є ґрунтовними в контексті використання архівних даних та раніше неопублікованих джерел [9; 14]. Позитивом наукових досліджень А. Курьонишева є дослідження діяльності ВСС на території царської Росії в 1917 році. Окрім того, російські науковці в різнопланових наукових статтях окреслюють специфіку організації в різних регіонах сучасної РФ, де є вкраплення історіографічного характеру [14].

Українська історіографія історії ВСС переконує в тому, що історіографія історії зародження, функціонування та зникнення цієї організації на теренах України частково стали предметом наукового інтересу новітніх вітчизняних учених. З іншого боку, обрана нами для вивчення проблема досі перебуває в «історіографічному затінку». Спеціальних історіографічних праць із історії діяльності ВСС поки що немає, а епізодично вона представлена в окремих історіографічних студіях (Д. Кудінова, О. Бундак) та частково висвітлена в єдиній (поки що) кандидатській дисертації (В. Магася) та монографічних дослідженнях, де подається історіографія проблеми (О. Федьков, Ф. Магася). Усе це спонукає до подальшої роботи над цією темою та узагальнення існуючих наукових здобутків для визначення критеріїв періодизації та вироблення власне періодизації історіографії ВСС.

Проаналізовані нами історіографічні здобутки щодо дослідження історії функціонування ВСС показали, що означена тематика займає значне місце в історії історіографії проблем початку ХХ століття. Характерне дослідження окремих питань проблематики ВСС, зокрема джерельної бази, регіональних аспектів та пошуків нових методологічних рішень. Саме зараз настав час для глибокого історіографічного аналізу з метою з'ясування фактологічних пріоритетів і концептуальних засад науково-історичних досліджень цього важливого політичного та соціокультурного явища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бадалян Л. Количественный подход к анализу выступлений делегатов II Съезда Всероссийского крестьянского союза // Математические методы изучения массовых источников / Л. Бадалян. – М., 1989. – с. 158-170.
2. Бундак Е. История и деятельность Всероссийского Крестьянского Союза в современных украинских исследованиях / Е. Бундак // Российская история в начале XXI века: опыт, проблемы, перспективы. Международная научно-практическая конференция.

- Оренбург, 13 – 14 мая, 2014 г.: сб. статей / науч. ред. Д.А.Сафонов. Мин-во образования и науки Рос федерации, ФГБОУ ВПО «Оренб. гос. пед. ун-т»; Мин-во образования Оренбургской области–Оренбург: Изд-во ОГПУ, 2014. – с. 46–53.; її ж. Всероссийский крестьянский Союз и политические партии: основные тенденции в историографии 1990-х – начале XXI века / Е. Бундак // Государственная власть и крестьянство в XIX – начале XXI века: сборник статей / отв.ред. А.И. Шевельков. – Коломна: Государственный социально-гуманитарный университет, 2015. – с. 112 – 118.; її ж. Історіографія взаємовідносин Всеросійського Селянського Союзу і політичних партій: постаті і особистості / О. Бундак // Українське державотворення: проблеми і сучасність: зб. наукових праць. Випуск Х. / Ред. кол.: Г. В. Бондаренко, О. Й. Демянюк [та ін.]. – Луцьк: ПП Іванюк В. П., 2015. – с. 134–139.
3. Гармиза В. В. Рост политического сознания русского крестьянства в период революции 1905–1907 годов. Всероссийский крестьянский союз (Несколько полемических заметок) / В. В. Гармиза // История СССР. – 1986. – №6. – с. 135-141; Сенчакова Л. Т. Крестьянское движение в революции 1905-1907 гг. / Л. Т. Сенчакова. – М.: Наука, 1989. – 264 с.; її ж. Приговоры и наказания российского крестьянства 1905-1907 гг. / Л. Т. Сенчакова. – М.: Институт Российской Истории РАН, 1994. – кн. 1. – 1994. – 207 с.; її ж. Революционные крестьянские комитеты 1905-1907 гг. / Л. Т. Сенчакова // Вопросы истории. – 1987. – №5. – с. 91-99;
  4. Дроздов И. Г. Аграрные волнения и карательные экспедиции в Черниговской губернии в годы Первой Революции 1905-1906 гг. / Дроздов И. Г. – М.-Л.: Государственное издательство, 1925. – 192 с.; його ж. Крестьянские союзы на Черниговщине в 1905-1906 гг. / И. Г. Дроздов // Исторические записки, 1940. – Т. 9. – с. 3-30.
  5. Калакура Я. Українська історіографія: Курс лекцій / Я. Калакура. – К., 2004. – с. 35–41.
  6. Качинський В. Селянський рух в Україні в роки 1905-1907 / В. Качинський. – Полтава: Державне видавництво України, 1927. – Ч. I: рік 1905. –1927. – 232 с.
  7. Киридон А. Час випробування: держава, церква і суспільство в радянській Україні 1917–1930-х років / А. Киридон. – Тернопіль, 2005. – с. 4.
  8. Кирюхина Е. И. Всероссийский крестьянский союз в 1905 г. / Е. И. Кирюхина // Исторические записки, 1955. – Т. 50. – с. 95-141.; Она же. Местные организации Всероссийского крестьянского союза в

- 1905 году. / Е. И. Кирюхина // Учёные записки Кировского гос. пед. ин-та им. В. И. Ленина. – Киров, 1956. – Вып. 10. – с. 83-157.
9. Колесниченко Д.А. Всероссийский крестьянский союз в 1905–1907 гг. / Д. А. Колесниченко. – М.: Институт российской истории РАН, 2006. – 310 с.
  10. Корноненко С. В. Аграрна політика білогвардійських урядів А.Денікіна, П.Врангеля на підконтрольних їм українських територіях (1919 – 1920 рр.): історіографічний процес 1919 – 2000-х рр. / С.В.Корноненко. – Черкаси: Ант, 2008. – 277 с.
  11. Коцур В. Історіографія історії України: Курс лекцій / В.Коцур, А.Коцур. – Чернівці, 1999. – с. 314–315.
  12. Кудінов Д. Мемуаристика селянського руху в Україні на початку ХХ ст. у світлі історіографічного бачення / Д. Кудінов // Наукові праці історичного факультету Запорізького Національного університету, 2014. – Випуск XXXIX. – с. 229–237.; його ж. Висвітлення мемуарною літературою діяльності осередків ВСС в країні в роки першої російської революції / Д. Кудінов // Сумський історико-архівний журнал, 2014. – Випуск XXII. –С. 13–22.
  13. Кудінов Д. Діяльність Всеросійського селянського союзу в Україні в 1905–1907 рр. у радянській історіографії 1920–1940-х рр. / Д. Кудінов // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць. – 2011. – Випуск 46 (№4). – с. 212–218.; його ж. Діяльність Всеросійського Селянського Союзу в Україні в 1905-1907 рр. погляд радянської історіографії (середина 1950-х років-1991) / Д. Кудінов // Волинські історичні записки – Т. 6. – 2011. – с. 140 – 148.
  14. Куреньшев А. А. Всероссийский крестьянский союз. 1905-1930 гг. Мифы и реальность / Куреньшев А. А. – М.: АИРО–XX; СПб.: Дмитрий Буланин, 2004. – 336 с.
  15. Куреньшев А. А. Крестьянство и его организации в первой трети ХХ века / А. А. Куреньшев. – М. : Гос. Исторический музей; ООО «Полтекс», 2000. –222 с.
  16. Кучер В. Крестьянский Союз в Сибири в 1905-1907 гг. / В. Кучер // Известия / АН СССР, Сибирское отделение. Серия общественных наук. Новосибирск, 1980. – №1. – Вып. 1; Трехбратов Б.А. Черноморский комитет Всероссийского крестьянского союза в 1905-1907 гг. / Б. А. Трехбратов // Известия. Северо-Кавказский научный центр. Высш. Шк. Общественные науки. Ростов на Дону, 1983. №4.
  17. Ленін В. І. Повне зібрання творів. – Т. 12. с. 333-334.
  18. Лещенко М. Н. Класова боротьба в Українському селі на початку ХХ століття / М. Н. Лещенко. – К.: Видавництво політичної літератури, 1968. – 204 с.; його ж. Селянський рух на Правобережній

- Україні в період революції 1905-1907 рр. / М. Н. Лещенко. – К.: Видво АН УРСР, 1955. – 232 с.; його ж. Селянський рух на Україні в роки першої російської революції / М. Н. Лещенко. – К.: Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1956. – 188 с.; його ж. Українське село в революції 1905-07 рр. / М. Н. Лещенко. – К.: Наукова думка, 1977. – 360 с.; його ж. Утворення союзу робітничого класу і селянства в роки Першої російської революції / М. Н. Лещенко. – К.: Товариство «Знання» Української РСР, 1975. – 48 с.
19. Магась В. О. Всеросійський Селянський Союз в Україні в 1905–1907 рр.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / В. О. Магась. – Кам'янець-Подільський, 2009. – 296 с.
20. Магась В. О. Всеросійський селянський союз і Партія соціалістів-революціонерів в період Першої російської революції / В. О. Магась // Наукові праці студентів історичного факультету Кам'янець-Подільського державного університету. – Кам'янець-Подільський, 2004. – Вип.1. – с. 90–96; його ж. Всеросійський селянський союз та партії соціал-демократичного спрямування (1905–1907 рр.) / В. О. Магась // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів і аспірантів. – Кам'янець-Подільський, 2007. – Вип. 6, Т. 1. – с. 20–21; його ж. Діяльність волосного відділу Всеросійського селянського союзу в селі Покошичі / В. О. Магась // Молодь в умовах нової соціальної перспективи. Матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції (м. Житомир, 23–24 травня 2007 року). – Житомир, 2007. – Ч. 1. – с. 244–245; його ж. Діяльність селянського союзу в селі Ольшаниця Київської губернії в період піднесення революції 1905–1907 рр. / В. О. Магась // Україна наукова. Матеріали другої всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції 21–23 грудня 2006 року. – К., 2006. – Ч. 3. – с. 27–28; його ж. Ідеологія та програмні засади Всеросійського Селянського союзу / В. О. Магась // Історія України. Маловідомі імена, події, факти (Збірник статей). – Київ-Хмельницький, 2005. – Вип. 32. – с. 134–141; його ж. Проблема занепаду організацій Всеросійського селянського союзу (ВСС) / В. О. Магась // Наука, освіта, суспільство очима молодих: Матеріали І Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів та молодих науковців 10–11 травня 2006 року, м. Рівне. – Рівне, 2006. – с. 197–199; його ж. Розповсюдження нелегальної літератури Всеросійського селянського союзу в 1906–1907 рр. / В. О. Магась // Сучасність, наука, час. Взаємодія та взаємовплив. – Матеріали другої всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції 22–24 листопада

- 2006 року. – К., 2006. – Ч. 2. – с. 4–5; його ж. Соціальне обличчя Всеросійського селянського союзу / В. О. Магась // Молодь в умовах нової соціальної перспективи. Матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції. – Житомир, 2009. – Ч. 1. – с. 294–296; його ж. Справа скликання Всеукраїнського з'їзду селян та утворення Української селянської спілки в роки першої революції в Росії / В. О. Магась // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – К., 2007. – Т. XVIII. – с. 311–318.
21. Мазуренко С.П. Как боролось крестьянство в первую революцию // Новая деревня. 1924. №6; його ж. Крестьяне в 1905 г. – М., 1925; його ж. Ленин и крестьянство // Новая деревня. 1922. №4.
  22. Мірза-Авакянц Н. Селянські розрухи на Україні 1905-1907 року / Н. Мірза-Авакянц. – Харків: Державне видавництво України, 1925. – 72 с.
  23. Оглоблін О. Проблема схеми історії України 19-20 століття (до 1917 року) Доповідь на 8 конференції істориків та дослідників суспільних наук Вільної Української Академії наук у США, в Нью-Йорку. 5 грудня 1970 року. – с. 5-16. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – [http : shron.chtyvo.org.ua/ .../Problema_skhemy_istor](http://shron.chtyvo.org.ua/.../Problema_skhemy_istor).
  24. Організація селянських спілок // Громадська думка. – 1905. – №1. – с. 3.; По Україні // Громадська думка. – 1906. – №1. – с. 2. Одеса // Известия Крестьянских Депутатов. – 1906. – №11. – с. 4.; Желания полтавского крестьянина // Киевлянин. – 1905. – №331. – с. 4; Ужасные дни в м. Сорочинцах // Киевские отклики. – 1906. – №6. – с. 5.
  25. Пархоменков Ю. Від «Всеросійського Селянського Союзу» до «Селянської спілки»: боротьба за впливи на селянство Катеринославщини в 1917 р. / Ю.Пархоменков // ДВНЗ «Національний гірничий університет». Гуманітарний журнал. – 2012. – №1. – с. 140- 147; Могильний Л. Участь Сергія Єфремова в агітаційно-пропагандистській діяльності / Л.Могильний // Молода нація. Альманах. – 2008. – №1. – с. 23–37; Бондарь В. Современная историография пореформенного крестьянства / В.Бондарь, Ю.Присяжнюк // Укр. ист. журн. – 2011. – №2. – с. 180–201.
  26. Политическая история Украины XX в.: В 6 т. / [ред. колл.: И. Ф. Курас (председатель) и др.]. – М. : Генезис, 2002–2003. –Т. 1: На рубеже веков (конец XIX в. – 1917 г.) / [Ю. А. Леванец (рук.), Л. П. Нагорная, М. с. Карамзина]. –2002. – 424 с.; Новейшая история Украины (1900–2000): учебник / А. Г. Слюсаренко, В. И. Гусев, В. П. Дрожжин и др. – М. : Высшая школа, 2000. – 663 с.

27. Приговор крестьян общества села Нефорощи // Полтавщина. – 1905. – №312. – с. 3; Приговор Ковалівського волосного сходу Пирятинського повіту Полтавської губернії // Хлібороб. – 1905. – №3. – 28 листопада. – с.2; Приговори // Хлібороб. – 1905. – №4. – 7 грудня. – с. 3.
28. Свідзінський М. Селянські спілки на Україні в революції 1905 року / М. Свідзінський // Літопис революції. – 1928. – №6. – с. 141-168; Свідзінський М. Селянські спілки на Україні в революції 1905 року / М. Свідзінський // Літопис революції. – 1929 – №1. – с. 145-171; Свідзінський М. Селянські спілки на Україні в революції 1905 року / М. Свідзінський // Літопис революції. – 1929 – №2. – с. 58-89; Свідзінський М. Селянські спілки на Україні в революції 1905 року / М. Свідзінський // Літопис революції. – 1929 – №3. – с. 108-119.
29. Тимофейчев А. В. Партия эсеров и ВКС в 1905–1917 годах / А. В. Тимофейчев // Вестник РГУ им. И. Канта. 2007. – Вып. 12. Гуманитарные науки. – с. 24–27; Мельников В.В. Всероссийский Крестьянский Союз и эсеры в революции 1905–1907 гг. (на материалах Ставропольской губернии) // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: Newlocalhistory.com/node. – Заглавие с экрана; Морозов К. Н. Партия социалистов-революционеров в 1907–1914 гг. М., 1998. – с. 132–133. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://socialist.memo.ru/books/lit/morozov3/index.htm>. – Заглавие с экрана; Демин В. А. Трудовая группа и фракция Крестьянского союза // Государственная дума Российской империи: 1906–1917: Энциклопедия. М., 2008. с. 629–630.
30. Учредительный съезд Всероссийского крестьянского союза (Протокол). Издание Главного Комитета Всероссийского Крестьянского Союза. – Б. м. в.: б. в., б. р. в. – 40 с.); Протоколы Учредительного съезда Всероссийского крестьянского союза. – С.-Петербург. – Типография Н.Н. Фридберга. 1905; Постановления съездов крестьянского союза (учредительного 31 июля – 1 августа и 6 -10 ноября 1905 г). – Издание Северного Областного Бюро Содействия Крестьянского Союза (в с.-Петербурге). – С.П. – Типография Н. Н. Клобукова, 1905.; Протокол первого северного областного съезда Всероссийского крестьянского союза 29-30 декабря 1905 года. – СПб: Типография Н. Н. Клобукова, 1906. – 64 с.
31. Федьков О. М. Всероссийський селянський союз і політичні партії в 1906–1907 рр. / О. М. Федьков // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 2003. – Т. 11. – с. 152–160; його ж. «Знищити в селянському русі риси пугачовщини...» (Політичні партії

- і Всеросійський селянський союз в Правобережній Україні у 1905 році) / О. М. Федьков // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 2002. – Т. 8(10). – с. 264–283; його ж. «Селяни усієї України єднайтеся!» (3 історії боротьби за скликання Українського селянського з'їзду наприкінці 1905 – на початку 1906 років) / О. М. Федьков // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів і аспірантів. – Кам'янець-Подільський, 2003. – Вип. 2, Т. 1. – с. 97–99.
32. Федьков О. М. Селянству – влада і земля! Всеросійський селянський союз в Україні у 1905–1907 рр. / О. М. Федьков, В. О. Магась. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І.Огієнка, 2011. – 320 с.
33. Хміль І. В. Всеросійський селянський союз в Україні // Енциклопедія історії України / І. В. Хміль. – К., 2003. – Т. 1: А–В. – с. 646–647; Панченко П. П. Аграрна історія України: Навчальний посібник для студентів і викладачів сільськогосподарських закладів освіти I–IV рівнів акредитації / П. П. Панченко, В. П. Славов, В. А. Шмарчук. – К.: Просвіта, 1996. – 360 с.
34. Христюк П. 1905 рік на Україні / П. Христюк. – Харків: Державне видавництво України, 1925. – 240 с.
35. Шестаков А. Борьба сельских рабочих в революции 1905-1907 гг. / А. Шестаков. – М.-Л.: Государственное издательство, 1930. – 88 с.

* * *

УДК 908(477.53)

Т. Воскобійник

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ ПАМ'ЯТКИ: ГОРА ПИВИХА

В статті розглянуто основні проблеми популяризації історико-культурної пам'ятки – гора Пивиха, що становить собою ціннісний історичний здобуток України. Мета даної роботи полягає в актуалізації проблемних питань щодо популяризації та розвитку історично-заповідних територій Полтавської області. В статті висвітлюються історичні відомості про період існування Пивогірського чоловічого монастиря, що розташовувався на території гори. Окрема